

УДК 347.83(038)

Л.Л. БЕСЕДНА, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України
В.А. ПРОЦЕНКО, науковий співробітник Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

***Анотація.** Щодо організації електронної енциклопедії, особливостей мови права та принципів формування текстоорієнтованого термінологічного словника.*

***Аннотация.** Относительно организации электронной энциклопедии, особенностей языка права и принципов формирования текстоориентированного терминологического словаря.*

***Summary.** Regarding the organization of an electronic encyclopedia, features of right language and principles of formation tekstooriented terminological dictionary.*

Ключові слова: електронний ресурс, енциклопедичне видання, термінологія, гіпертекст.

Область права утворює одну з найважливіших складових сучасної цивілізації, а правова концептосфера – одну з фундаментальних форм суспільної свідомості. Крім того, сфера вживання мови права не обмежується обслуговуванням вузькоспрямованої області, як це відбувається, наприклад, зі спеціалізованою мовою медицини чи фізики, а широко використовується як спеціалістами юриспруденції, так і рядовими членами суспільства.

Що стосується мови законодавства як складової простору юридичної лексики, то вона є документоорієнтованою мовою текстів нормативно-правових актів, кодифікованих у більшій своїй частині, які приймаються вищими законодавчими органами країни і складають основу правової системи держави.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена цілою низкою законів, указів Президента та розпоряджень Кабінету Міністрів стосовно впровадження новітніх інформаційних технологій та розвитку інформаційного суспільства в Україні, зокрема, Указом Президента України від 7 серпня 1999 р. № 967 “Про розвиток національної словникової бази” та розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2000 р. № 464-р “Про першочергові завдання із створення національної словникової бази”, якими передбачається створення для інформаційних комп’ютерних систем електронних відповідників традиційним, виданим на папері, словникам [1, 2].

У постанові Президії Національної Академії Наук України №264 від 18.10.2006 зазначається, що “...Президія НАН України відзначає виняткову актуальність і важливість підготовки в Україні енциклопедичних видань нового покоління для справи систематизації та поширення наукових знань, всебічної розбудови українського національного інформаційного простору, утвердження гуманістичних цінностей і патріотичної свідомості. Енциклопедичні видання завжди були й залишаються науково вивіреною джерелом достовірної інформації, свідченням всебічного розвитку національної науки і культури, освоєння ними здобутків світової цивілізації.

Для України питання створення системи новітніх вітчизняних енциклопедичних видань є особливо актуальним, оскільки пов’язане з утвердженням інтелектуальної незалежності української нації і держави, подоланням заїдеологізованості і фрагментарності

висвітлення багатьох важливих проблем, успадкованих від енциклопедичних праць попередніх епох; необхідністю розкриття всього діапазону проблематики історичного і культурного розвитку українського народу, етнічних меншин України, економічного, соціального, суспільно-політичного та науково-технічного поступу України; її історичних та культурних зв'язків з народами Європи й всього світу” [3].

Розроблення електронної енциклопедії законодавства України надасть можливість унормувати застосування засобів системної інформатизації для розбудови національного інформаційного простору, до складу якого входять інформаційно-аналітичні системи та бази даних парламенту, уряду, міністерств та відомств, розробити єдині вимоги та правила формування електронних інформаційних ресурсів, забезпечити інформаційну відкритість та інформаційну взаємодію між парламентом, органами державної влади та громадянами.

В основу роботи лягли розробки відомих та сучасних дослідників в області лінгвістики, термінознавства та лексикографії, а також програмування.

За визначенням, енциклопедія (від грец. *enkýklios paidéia* – навчання з усього кола знань) – це наукове або науково-популярне довідкове видання, що містить найістотніші систематизовані відомості з усіх галузей знань чи якої-небудь однієї галузі, розміщені в алфавітному або тематичному порядку.

На відміну від словника лінгвістичного, який містить тільки слова та роз'яснення їх значень та вживання, даючи мінімум інформації і не завжди дозволяючи зрозуміти визначення та застосовність терміну або його відношення до більш широкого кола знань, енциклопедія містить відомості стосовно існуючих реалій – предметів, подій, явищ; вона глибше проникає в кожний освітлюваний нею предмет і містить огляд накопиченого про нього знання, усуваючи при цьому недоліки звичайного словника [4].

Спосіб організації енциклопедії є важливим для зручності її використання в якості довідкової літератури. Історично склалося два основних способи організації енциклопедії: алфавітний та ієрархічний.

Алфавітна (або алфавітно-словникова, або просто словникова) організація заснована на розташуванні окремих не пов'язаних між собою статей в алфавітному порядку слів і словосполучень, що містять назву предмета статті – це так заний енциклопедичний словник.

Системна (або логічно-тематична, ієрархічна) організація припускає розподіл інформації за галузями знань. Такий підхід фактично передбачає наявність двох частин:

- категорії або ієрархії словникових статей, упорядковані згідно з їхнім змістом та логічними взаємовідношеннями;
- абетковий покажчик, який відсилає до відповідної частини (або частин) систематичного розділу.

Існують і енциклопедії змішаного типу, побудовані як енциклопедичний словник, в якому деякі окремі матеріали подано за логічно-тематичним або ієрархічним принципом, або навпаки – словникові статті в системно розподіленій енциклопедії розташовані в алфавітному порядку.

Різновидом енциклопедій є також енциклопедичні довідники, в яких статті представлені в максимально стислій формі.

З іншого боку, поняття “електронне видання” додає нові можливості для організації енциклопедії з використанням засобів новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, притаманних електронному ресурсу, а саме:

- максимальне залучення різноманітних форм представлення інформації – текстової, табличної, графічної, анімаційної, мультимедійної, аудіо та відео супроводу, імітаційних ділових ігор;
- наявність широкого кола навчальних та консультаційних матеріалів;
- можливість регулярного оновлення та коригування розміщеної у електронному виданні інформації, оскільки по суті – це видання відкритого типу;
- використання інформаційного моделювання та грамотної навігації по представлених матеріалах;
- характерний сервіс:
 - застосування принципу гіпертекстуальності – потенційної і реалізованої можливості нелінійного прочитання тексту, електронна форма якого складається з фрагментів і виносок, що дозволяє розташувати інформацію в електронному словнику у вигляді розгалуженої структури і тим автоматично знімає проблему ліміту інформації в словниковому продукті;
 - використання гіперпосилань в якості базового функціонального елементу гіпертекстового документу, що реалізує динамічний зв’язок як між різними об’єктами даного документу, так і з конкретним змістом інших документів
 - залучення детальної системи класифікаторів (рубрикаторів);
 - зручний інтерфейс користувача, який би дозволив вільно орієнтуватися у великому масиві інформації та забезпечив можливість спрощеного пошуку необхідних документів;
 - розвинений пошуковий механізм, від гнучкості якого залежить якість і ефективність користування ресурсом, і яка досягається завдяки наявності наступних функцій:
 - пошук документів за визначеними критеріями (полями);
 - вивід назв документів з шуканими словами та посилання для переходу до відповідного матеріалу;
 - функція ігнорування реєстру літер;
 - повна навігація в обидва боки;
 - елементи механізму релевантності та ін.

Аналіз існуючих електронних енциклопедій різного напрямку – від універсальних онлайн-енциклопедій типу “All-In-One”, “Open Encyclopedia Project”, “Бізнес-словник”, “Рубікон”, “Кругосвет” та ін. до спеціальних енциклопедій вузької направленості, наприклад: вільна енциклопедія мов програмування “Progopedia”, “Електронна єврейська енциклопедія”, православна енциклопедія “Древо” та ін. і, зокрема, “Енциклопедії російського законодавства Гарант”, дозволяє зробити висновки щодо організації подібного електронного ресурсу. Це повинен бути єдиний відкритий гіпертекстовий інформаційний масив багаторівневої структури з відображенням явних і прихованих взаємозв’язків між документами, з доступом до даних різних форматів (текстових, графічних, відео, аудіо, анімаційних), зручною навігацією та значними сервісними можливостями при роботі з документами. Структурно система повинна мати крім масиву нормативних правових документів довідкові матеріали відносно проекту, інтерактивний курс навчання роботі з нею, навчальні та консультаційні матеріали і лінгвістичне забезпечення у вигляді термінологічного словника як відображення даної предметної області.

Відносно використаних у різних проектах програмних оболонок можна зазначити наступні:

- універсальна платформа Lingvo від компанії ABBYY та формат DSL системи Lingvo в якості відкритого лексикографічного стандарту для створення електронних словників;

- відкрита модель колективної розробки тексту Open Source в стилі FreeBSD з форматом BSD Public Documentation License для публікації всіх матеріалів;

- програмне забезпечення десктопних словників МультиЛекс 7 від компанії Paragon Software Group;

- вільна оболонка з відкритим вихідним кодом формату StarDict, розроблена на мові C++, та її похідні на платформах J2ME, Qt, GTK+;

- програма HTML Help Workshop компанії Microsoft при наявності інстальованого браузера MS Internet Explorer;

- система укладання та перегляду електронних словників PolyDic v.1.0, розроблена на програмному забезпеченні, наданому Науково-виробничим центром “ІНТЕХ” та інші.

В цілому задачею енциклопедії є накопичення не різнорідної інформації, а структурованих, формалізованих знань. Тобто в нашому випадку мова йде про формування еталонної бази даних нормативно-правових актів України як складової підсистеми електронної енциклопедії законодавства України, узагальнення та систематизацію інформації щодо передумов, історії створення та прийняття законодавчих актів України, їх змісту, логіки, структури, термінології, змін, зв'язків з іншими нормативно-правовими документами, аналітичними та оглядовими матеріалами, практикою застосування.

Термінології відводиться особливе місце в унормуванні простору юридичної законодавчої лексики – це один з ефективних інструментаріїв для індексування документів та виконання оперативного автоматичного пошуку і опрацювання даних, накопичених у великих масивах і потоках інформації. Однією з основних задач термінологічного словника є представлення терміна як члена системи і експліцирування системності відповідного предметного знання через системність термінології. Для вирішення цього питання необхідно виконати попередній аналіз системи понять досліджуваної предметної області.

Композиційні параметри термінологічного словника включають в себе два основних елементи: макро- і мікроструктуру, перша з яких передбачає будову словника як самостійної системи з її внутрішніми зв'язками і багатоплановою організацією, а друга являє собою всю інформацію, розміщену в рамках словникової статті, з урахуванням її формату, обсягу і структури.

Рівень організації термінології розрізняють за ступенем формальності подання, використання тих чи інших формальних елементів, наявності деяких ключових структур.

Нижчому рівневі організації відповідає контрольований словник – кінцевий список термінів з точною інтерпретацією, що виключає багатозначність, найпростішим прикладом якого є каталог на основі ідентифікаторів.

Іншим рівнем організації може бути глосарій, що представляє список термінів з їх значеннями, описаними у вигляді коментарів. Глосарій допускає багатозначне тлумачення термінів і дає більше інформації, але саме через це непридатний для автоматичного оброблення програмними агентами без присвоєння термінові ідентифікаційного коду.

Такий рівень організації термінів як тезаурус несе додаткову семантику, визначаючи зв'язки між термінами. Він полягає у свого роду моделюванні мови документів, взятих за основу словника, у вигляді особливої понятійної структури, дозволяє виявити в деякій мірі природу юридичної термінології конкретної мов.

У найпростішому випадку тезаурус представляє собою словник синонімів: кожному поняттю (текстовому вислову) зіставляється понятійний клас (концепт) – преференційний термін (preferred term, дескриптор), що використовується для представлення окремого поняття. Синоніми чи квазісиноніми преференційних термінів – неpreferenційні терміни (non-preferred term, аскриптори) – хоч і становлять словникову статтю, але не приписуються документам і мають відсилання до відповідного преференційного терміна. У багаторівневому, або ієрархічному, тезаурусі окремі концепти групуються у більші класи. Поняття можуть бути пов'язані між собою відносинами, що відображають їх взаємозв'язки і є специфічними для даного тезауруса. Для тезауруса властиві: синонімія, ієрархічне відношення і асоціація. Зазвичай тезауруси в явному вигляді не мають ієрархії термінів, але вона може бути відновлена [5].

Інформаційно-пошуковий тезаурус є предметним покажчиком, який описує певну предметну область за допомогою спеціально визначених слів (дескрипторів), встановлює відношення дескрипторів до їх синонімів або близьких понять, котрі прирівнюються до синонімів (аскрипторів), визначає внутрішню структуру предметної області шляхом встановлення відношень між різними дескрипторами, формалізує природну мову та є інструментом для індексації та пошуку документів.

Тезаурусний підхід до організації термінології вітчизняного правового поля з залученням відповідного перекладу термінів (можливим є створення багатомовного тезауруса) допоможе реалізувати задачі гармонізації українського законодавства із міжнародними правовими нормами і презентації нормативно-правових актів України іноземним користувачам.

Сукупність найменувань наукових фактів базується на певній системі понять, теоретичних побудов, які характеризують відповідний науковий напрям. Важливим є виявлення того, які саме концепти (за структурою, змістом і ступенем конкретності) лежать в основі термінологічної номінації і більш всього сприяють фіксації, зберіганню та передачі наукових знань. Впорядкування термінології передбачає уніфікацію термінів, яка “реалізується у вигляді гармонізації, упорядкування та стандартизації термінів та їх сукупностей”. Складна, неоднорідна, багатошарова структура терміна як одиниці метамови, припускає багатогранність і багатоаспектність термінологічного аналізу.

Під поняттям “юридична мова” розуміється соціально та історично обумовлена система способів і правил словесного вираження понять і категорій, вироблених і застосовуваних з метою правового регулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Основною одиницею юридичної мови є юридичний термін, який представляє собою слово або словосполучення, вжите в мові законодавства “як засіб юридичної техніки, за допомогою якого виражається і закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави” [6], і є узагальненим найменуванням правового поняття, що має точний і певний сенс і володіє притаманними терміну характеристиками.

Особливості юридичної інформації полягають в тому, що як для науки гуманітарної більшість знань має описовий характер, тому їх формалізація є досить нетривіальною проблемою, пов'язаною з необхідністю відслідковувати взаємозв'язки різних гілок знань в даній галузі. До того ж, важливим елементом юридичних знань є тлумачення, тобто додаткова текстова інформація, яка нарівні з визначеннями посідає самостійне важливе місце і яку треба зберігати. Додаткові труднощі при складанні словників у галузі саме гуманітарних та суспільних наук створюють такі притаманні їм фактори, як різнобій дефініцій, швидка зміна значень термінів, полісемія та синонімія.

Підсумовуючи розглянуті питання, визначимо низку теоретичних та практичних задач, що потребують подальшого вирішення:

- розроблення концептуальної моделі електронної енциклопедії законодавства України;
- створення багаторівневої логіко-понятійної схеми, яка відображає системні особливості текстів законотворчих документів;
- розробка уніфікованої інформаційної структури для узагальнення та систематизації даних щодо передумов, історії створення, прийняття та внесення змін до законодавчих актів України, їх змісту, зв'язків з іншими нормативно-правовими документами, практикою застосування;
- вироблення принципів організації текстоорієнтованого електронного словника термінології законодавства та особливостей побудови енциклопедичної статті;
- аналіз різних точок зору на питання, пов'язані з визначенням терміну, критеріями виділення термінів, визначенням їх лінгвістичних характеристик;
- визначення у відібраному термінологічному масиві преференційних та непреференційних термінів та встановлення притаманних їм відношень синонімії, асоціації та відповідної ієрархії з іншими термінами.

На сьогодні теорії і практиці створення спеціальних електронних термінологічних словників приділяється багато уваги, тому що від вирішення задач систематизації, впорядкування та уніфікації наукової термінології залежить успішне впровадження новітніх інформаційних технологій та розвиток інформатизації суспільства. Але незважаючи на це, термінографія як наука про складання словників спеціальної лексики потребує подальших поглиблених досліджень, зокрема, з проблем, пов'язаних із семантикою спеціальних лексем; загальноприйнятих критеріїв оцінки і відбору спеціальної лексики; типології особливостей окремих термінологій, обумовлених характером відображених ними областей знань; сучасних функцій терміна в різних текстах і ситуаціях професійного спілкування та підготовки фахівців.

Використана література

1. Про розвиток національної словникової бази : Указ Президента України від 7.08.99 р. № 967. – Режим доступу : <http://www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1072.4278.0>
2. Про першочергові завдання із створення національної словникової бази : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.11.00 р. № 464-р. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
3. Про концептуальні засади підготовки Української універсальної енциклопедії : Постанова Президії Національної Академії Наук України № 264 від 18.10.06 р. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MUS4927.html
4. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов. – [Изд-е 2-е, испр. и доп.] / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
5. Одномовний тезаурус. Методика розроблення : ДСТУ 4032-2001 ISO 2788:1986. – [Чинний від 2001-05-05]. – К. : Держстандарт України, 2001. – 60 с. : табл. – (Національний стандарт України).
6. Шляхова А.В. Терминологические словари как особый вид словарей // Актуальные проблемы лингвистики : материалы ежегодной регион. науч. конф. “Уральские Лингвистические чтения – 2007”. – Екатеринбург, 2007. – С. 86-89.

~~~~~ * * * ~~~~~